

предромантичарских религијских епова као „последњи уметнички релевантан изданак једног од најпопуларнијих песничких жанрова у српској књижевности деветнаестог века”, по речима приређивача. Самим тим, стваралаштво Никанора Грујића обременењено је како бригом за очување традиционалних вредности, тако и бригом за очување језика, што постаје једно те исто: „Језика свога тко се год одриче / презире род свој”, сумирано датим стиховима песме „Младом Хорвату”.

Из свега наведеног, можемо говорити о Никанору Грујићу као о ствараоцу који је у многостраности свог литерарног опуса обухватио широк корпус тема из свакодневног живота, али су предмет песништва завређивале и значајне личности из српске прошлости, као и језгровито исказане животне мудрости у стихованој форми: „Срцу, кад је совест чиста, / не досади змија, свет”. Самим тим, приређивачки избор песама у посматраној књизи задовољава потребе различитих читалачких и проучавалачких афинитета, који у њој могу пронаћи књижевно највреднија и најрелевантнија остварења, те чути пакрачке „лире звук благодарности”.

Ленка С. НАСТАСИЋ

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Мастер студије (Српска књижевност и језик)

lenanastasic@gmail.com

КРОЗ МЕМОРИЈУ И МАШТАРИЈЕ

Ђорђо Сладоје, *Риба звана ђаовица – роман у насћавцима*, СКЗ, Београд 2023

Читаоци од романа, без обзира на свакојаке досад виђене и невиђене његове форме, прећутно очекују да он посредује, у каквом-таквом наративном облику, нешто обухватно од сазнања и искустава. Будући да и савремена теорија све што смисаоно заокружено изрекнемо именује као наратив – а то је честа реч и политичких тумача са екрана – ни приповедање више не зна тачно шта би са собом, удара у свим смеровима, па где направи пробој до читалаца. Песник Ђорђо Сладоје, који зна да склопи ефектне лирске микронаративе, последњих је година искорачио у неомеђену епску област на различите начине. Исте године када је, као роман године, не без разлога, издвојено дело писано у слободном стиху или пак графички преломљеној ритмичној прози, Сладоје објављује раритетни „роман у стиховима”, у везаном стиху, насловљен *Модре жилице* (2021). То је мозаик ситуација и ликова које призива из памћења о давном завичајном свету „жестоке љепоте” – како је певао у раној „Покуди завичају”. Читаоци Сладојеве поезије препознају живописне ликове и описе

који се ређају, додуше без међунаслова, саобраћајних сигнала, који би омогућили лакши пролазак кроз дисконтинуирани ток текста, а чији су фрагменти/песме, засебно читано, и проходни и сугестивни.

Према одређењу с почетка „романа у стиховима”, аутор исписује разноврсну и разнотону „књигу боравка на земљи” људи и трава и свега што нестаје. *Модре жилице* прођоше доста непримећено, што није чудно из више разлога, од којих је реални мањак „специјалних паралелних веза” између Србије и Српске – где је роман објављен – само једно од објашњења. Пресудније је то што вредности које, као аутор, Сладоје одржава у пуноћи живота и израза, нису на агенди културне политике нашег пута у будућност. Сувише су наше да би биле уважене.

Други прозни наслов, *Доживљаји лирској ѿорбара* (2022), с поднасловом „Приче из књижевног живота”, може се узети и као припрема, пролог за „роман у наставцима” на који се осврћемо овом приликом. Од значаја за разумевање обе прозне књиге јесте и позивање на *имагинацију сјећања* „која се зачас отме контроли па замути догађаје, испретура датуме, помијеша ликове, искриви чињенице...” Тако читамо на уводним страницама ове личне повести књижевног живота с обе стране међе векова. Поред свих сочних анегдотских збивања и козерије, којима обилују *Доживљаји лирској ѿорбара*, на извесним тачкама аутор смешта есејистичке коментаре епохе, прилика и менталитета, који ову лакоћу и живост приповедања подижу за степен више.

Сладоје се и у прози показује као виспрен портретист, увек искоса постављен, али без вишка деформације градива узетог у обраду, јер ликове, ипак, ваља благоразумети. Најпре ће себе, као приповедача и сведока, привести бриткој самоанализи:

Откада знам за себе био сам преосјетљив и рањив, неотпоран на стварност и често из ње одсутан [...] непрестано под наизмјеничним струјама меланхолије и хумора [...] Уз то горд и стидљив у први мах, својеглав и ћудљив попут старог кљусета.

Описане распоне разазнајемо у свему што је Сладоје написао у својој личносно маркираној књижевности у стиху и наративној и есејистичкој прози.

Неће пропустити да помене ни давнашњу опомену професора Божићара Пејовића, макар била и овлашна, „да оно што је духовито не мора увијек бити и поезија”, па сам напомиње да је отад пажљивије „поступао са хумором и иронијом” који га „и данас знају повући”. Ова два драгоцене средства привлачења читалачке пажње чине и прворазредну вредност и исто такву опасност за естетски домашај. Али Сладоје је песник од мерила и самосвести, тако да је, углавном, први случај посредни. Обично прецењујемо или изворне дарове, или дарове досегнуте културе.

Обе компоненте потребно је држати у балансу и такав баланс чини Сладоја оствареним песником, али и аутором изврских прозних целина. Самосвест, коју смо нетом споменули, најважнији је чинилац којим Сладоје достиже уверљивост у властитој полифонији, у своме горко-веном контрапункту.

Као школовани социолог у руху лирског гонетача, написаће негде и дијагнозу:

Изгледа да је Манделштам у праву кад каже да је масовно писање поезије, односно састављање стихова, озбиљна и тешка психопатолошка појава коју треба на вријеме лијечити. [...] И сам се понекад сневеселим при помисли да и нас тобож афирмисане и ко бајаги угледне пјеснике, нормалан свијет посматра надмоћно и сажалјиво као бојјаке, баш као што и ми гледамо на ове остарјеле стихоклепце распамећене и упропаштене поезијом.

Отуда и потичу оне наизменичне струје меланхолије и хумора, као елемент аутопортрета песника, коме на реч поверујемо.

Роман *Риба звана Ђаовица* шири опсег истог опеваног и описаног матичног света, од личне сфере ка сфери непоздане колективне меморије. Игриво жанровско одређење „у наставцима” амнестира аутора од приговора на рачун композиције дела, фелџонизма и журнализма појединих деоница, па и местимичне недоследности наративне стратегије. За разлику од понеких савремених романа, када читалац понекад до краја не дозна у шта је упао, Сладоје нас, на начин старих мајстора, унапред упознаје с намерама и начинима, пре свега поводом уплитања биографског Ја у предњи план приче која протиче у знаку чуда званог гаовица:

А роман као ноћни чувар стварности, која му се у самоћи указује у стотину кошмарних призора, чим промолим главу гура ме – у комору и санитет, сатјерује ме између редова, у шкрипце и процијепе да би други могли да уредују оно што је писац хтео да каже.

Нарација се креће разним путањама, временским и просторним, али је држи на окупу насловни симбол, ендемска риба у нестајању, али и чинилац бујног, насушног херцеговачког предања.

Ако је у претходно поменутих насловима нагласак држао на личној *имајинацији сјећања*, у књизи *Риба звана Ђаовица* – роману који је повремено есеј или мемоарски запис, или пак нешто четврто – нагласак остаје на колективној равни те исте *имајинације сјећања*, која повремено прелази у страшно сведочанство, а гдекад у мистификацију и дражесну митоманију, које чине тамошњи тежак живот и опстанак одрживим. Реализам је онамо увек опор – а маштарија лековита. Не фигуре светлог предања, готово из потаје, научно утемељено, него ту рибу што обитава у крашким пукотинама, Сладоје поставља у живо језгро и симболичку

жижу романа „у којој се његови наставци састављају и преламају, а разнородни ликови се дозивају из удаљених времена”. У средишту је, значи, српска повест осматрана из херцеговачког угла, а гаовица је давала чудновате силе опстајања и трајања, макар што Херцеговци, до Сладоја, уплива гаовице нису ни били свесни. У средиште ствари аутор поставља незапажену живу појаву, особену за област из које потиче и са којом се судбински поистовећује.

После више него довољно ранијих издашних похвала Херцеговини, нарочито из даљине гледано, Сладоје се овде непрестано креће у оба смера: демистификује и наново мистификује, на хуморно-ироничан начин, али и са озбиљним смисаоним упориштима, без трунке њему тако драгог *кењчијања* – а таквим описима посвећује многе странице. Умеће сажимања, подруку с погледом искоса, дочекује читаоца у самом уводу:

Љепота Херцеговине у својој раскоши најпотпуније се указује у сјећањима и сновима оних који су је напустили да би се потом кајали и заклињали свакој трави, оскоруши и дријенку, јаблану и смреки, маслини и смокви и оном магарету крај Дучићеве Грачанице, како ће се једном вратити да ту скончају. Јер, нигдје нема топлијег неба ни тврђег гроба.

Херцеговина је земља чудеса, „чуда су углавном земаљска и небеска, али има и оних водених о којима копнене двоножне индивидуе ништа нити знају нити за њих маре”. Опис тих водених чудеса заправо је кључ за шалозбилно митско устоличење рибље врсте из наслова.

Читав наредни опис крије ону симболичку жижу коју аутор помиње:

Фатничко поље је само дјелимично и на одређено вријеме поље, орочено, такорећи, а остатак године то постаје језеро, односно један сасвим необичан рибњак. Нико не зна ни како ни зашто, ни кад ће грунути из свих врела и понора [...] Који су слушали ту тутњаву кажу да се све у човјеку тресе као да је дошао судњи дан или Творац баш ту поправља нешто што је на почетку пропустио. [...] Из језера сигурно нешто проговара, али ми смо тај језик заборавили, а ускоро се ни на матерњем нећемо разумјети.

Од овакве поставке све у роману почиње и постаје јасније, те се, у већем делу, гаовица испоставља као покретачки импулс отпора и обнове сусталих снага у херцеговачком човеку, али и узрочник лудорија које необузdana имагинација колективног сећања производи, зарад утехе и намирења. Претходни опис, удивљујући и страшан, дубинска је потпора овог наративног подухвата, метафора тајанства из којег притиче гаовица.

Следи потом низ апокрифних деоница, од случаја Растка Немањића, из дедовине утеклог на Свету Гору да прослави и себе и свој род, па све до новијих времена. „А да је остао међу Херцеговцима”, коментарише наш писац, „изгубио би од Тода Куртовића на првим вишестраначким изборима”. Ко се још сећа Тода Куртовића, или пресног и силног н. х.

Влада Шегрта, који потонуше у своју опаку безначајност? Сладоје, ипак, закључује да је најмлађи син Стефана Немање

без сумње најславнији српски бјегунац од куће коју ће бјекством, ма како парадоксално звучало, сачувати и узгор је одржати до дана данашњег – наред друма куда су пролазиле силне војске и најсуровији освајачи.

Нижу се друге апокрифне епизоде из народне повеснице и легенде, од сведочења са косовског попришта до ходочашћа двору на Дедињу који, у име народа, запосеше револуционари.

Пажње је овде вредан заошијани енциклопедијски опис Херцега Стефана, војводе од Светог Саве: „То је, како неки веле, први ренесансни владар на Балкану, способан у сваком погледу, суров, бескрупулозан, порочан, лукав и превртљив, па ипак наиван у односу на латинске мајсторе. У младости је водио буран и разуздан живот, у једном тренутку, у нападу макијавелизма бијаше ријешо да се поунијати, али је то случај, а прије ће бити сам Господ спријечио.” У сегментима где уводи високе личности и догађаје из прошлости Ђорђо Сладоје прибегава *итравестији*, онеозбиљењу високог и тврдог предања, не да би га порушио него да би га народним духом проведрио. Андрија Глушац се, тако, упућује на призренски двор Цара Душана, мимо других који га одатле терају, Цар га препознаје као јунака са Велбужда, прима Андријине политичке и правне савете са безусловним поверењем. Сличну почаст и респект доживљава Ђуро Заврзало од моћног падишаха Сулејмана, пошто донесе гаовицу за султанове нарочите потребе.

Предност имају незванични у односу на званичне наративе. „Имам пријатеља по имену Ђуро Заврзало који воли и умије да казује помало невјероватне, фантастичне приче од давнина и због тога је често изврнут подсмјешљивим и злурадним коментарима”, наводи приповедач романа и наставља: „Смијем се заклети да има више истине у Ђуровим казивањима него у гомилама књига које сам прочитао, и већину срећом позаборављао.” Слично је о народном предању тврдио и Дучић, у животопису Саве Владиславића, да предање увек чува чврсто зрно истине, што је доцније, савјујући сачуване архиве и народну епiku хајдучко-ускочких времена, потврдио историк Радован Самарцић. А да пребогата *иманинација сјећања* карактерише покрајину у којој је Тешан Подруговић смислио немогућег Међедовића, може посведочити и пример из очинског краја писца ових редова, из Попова – а поповском типу гаовице дужну пажњу посвећује и савесни писац овог романа. Наиме, у основи исти сижејни образац, рецимо, приче о Глушцу и Цару Душану садржи усмена прича конфабулатора из Мареве љути, по имену Васо Дреч, кога Тито препознаје у одсудном часу битке на Сутјесци и на „Тјентиштима” пита: „Шта ћемо сад, Васо?” „Лако ћемо, друже Тито, посоколих ја мало њега, само ти Кочу и Прву пролетерску на чело и ништа не брини! И пробишмо се!”

Причао је тако, с уверењем да му други верују и завиде, тај пружни радник на ускотрачној прузи Сарајево–Дубровник, из села које је „од Завале ево овако” – како је рукама појашњавао највећем сину свих народа „оклен” је тачно његов супериорни саветник у датом командантском шкрипцу... Анонимци историје, закинута за прилику да се друкчије огласе, жељкују да се нађу један на један са њеним моћним креаторима.

Али нема овај „роман у наставцима” само хуморно-пародијске моменте. Како се радња премешта у епоху чији је сведок приповедач и јунак властитог парчета мукотрпне историје, наилазимо на упечатљиве исказе: „Историјско и лично искуство нам говори да има вишег смисла борити се за то готово изубљено, као на примјер за Косово или за ћирилицу, ни криву ни дужну, која трепће сузним словима – великим и малим. Можда је то данас једино истинско подвижништво.” Поменимо и место на којем се обезличени књижевни живот сукоби са смислом и етиком стварања:

Поезија је, међутим, сурово неумољива и њој се не може подвалити. Довољна су цигла два стиха, па да ти одмах каже ко си и колики си. И бадава је књиге подупирати изнуђеним критикама, наградама и признањима, јер књига која се подупире, вели Гете, јесте књига која пада.

Проговара овде овејани сатирик, који има благоразумевања за људске мане даровитих, али не и за упорност и наметљивост недаровитих, у занату у којем осредње значи лоше.

Кад смо код портретских пасажа личности из приповедачеве непосредне близине, у завршним наставцима романа пажњу привлаче топла и слојевита сликања Радована Карацића и Рајка Петрова Нога. Оклеветаног и мученичког вођу прекодринских Срба описује као мирног и трезвеног човека гурнутог у вртлог историје, докле Нога изнутра осветљава на примеру његове *имајинације сјећања* помешане „са жудњом сирочета”, уједно се питајући каква је „евокативна снага била потребна да се од оне убоге колибе сагради двораци, чардак и на небу и на земљи, а заправо лирска задужбина умрлим родитељима које је дозивао пјесмом цијелог живота, живопишући њихове ликове”.

Смеша горкости и топлине одавно је препознат, незамењив амалгам Сладојевог лирског приступа. Нема дирљивијег и потпунијег описа спољности човека са предачким простором од онога додељеног лику оца, у драми његовог премишљања између останка у све безнаднијој самштини свога горског завичаја и одласка у градску средину:

Све ја то знам, али ни овдје, осим у још једној кући не могу издржати дуже од пола сата. Тешке су ми и притисну ме и задушјују, као да ме даде сви они који су у њима до сада живјели. И ближњи су ми све напорнији и неразумљивији. Па и самог себе све теже схватам. Али знам да

против неких ствари не могу. А и кућу – како да оставим саму, кад ми ништа нажао није учинила за мојих седамдесет година. Него ме једино она од свијета спасавала. И ови стари храстови који њу чувају много би се ражалостили [...] Била би то велика и неопростива издаја најбољих божјих изданака на земљи.

Очев одговор, по чистоти односа према родној земљи и дому, раван је светски разглашеном одговору поглавице Сијетла на захтев Американаца да им прода земљу. Чистије се тај нераскид човека и простора не може изразити. Сан приповедача о бегу у Вишеград на Дрини, у зрачној и мучној ониричкој симболици и појави Андрићевог заветног дела у том сну, читава и распетост самог писца, лирског торбара и судбинског сеобара. У тим описима лежи сукус драме коју раскривамо у текстовима Ђорђа Сладоја, чија је опсесивна тема немогућност повратка у времену, али и дринска међа што дели два несагласна света.

Притиску сваковрсног градива унетог у наставке романа Сладоје није могао или желео да одоли, што је утицало и на укупну стилску и жанровску кохерентност дела. Без низа епизода роман би, као целина, свакако деловао складније. Али роман у наставцима *Риба звана гаовица*, макар неузглобљен до краја, доноси раскошне странице *имагинације сјећања*, али и умећа посматрања и упијања читавог тог колоритног света, који је сав у причи и језику, који је том намученом народу био једино обиље са којим су живели, трпели и мрели. Писац, поред осталог, доноси и појединости из рата који га је изагнао из града где је засновао породицу, недалеко од завичајног горског места. Али ништа изразитије није могло да рат дочара, поред свих трауматичних детаља, него суптилност следећег дијалога:

Питао сам једном, по свршетку рата, рођака Милована, рачунајући да га је ракија довољно отворила: – Јеси ли убио? Гледајући некуд поред мене, рече. – Шта ти пада на памет, па знаш ваљда да ни мрва не бих згазио... – Не питам те за мрва.

Не само у живом изобиљу тематског градива, него и у детаљима, микросценама, и у многим ванредним танчинама описа, показао је Сладоје печат дара по којем га знамо, проблемске аутентичног лирског песника, који се сналази и на површинама и у дубинама језика, где је препознао гаовицу као симболичку жижу што осветљава много шта друго, до чега му је стало.

Др Драјан Л. ХАМОВИЋ
научни саветник

Институт за књижевност и уметност
Београд
hamovicdragan@gmail.com